

УДК 94:342.5.04[(477.83)“1918/1919”

ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА: ДЕРЖАВНО-ПОЛІТИЧНЕ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ РЕФОРМУВАННЯ В УМОВАХ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ

Микола ЛИТВИН

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України,
Центр дослідження українсько-польських відносин,
вул. Козельницька 4, 79026, Львів, Україна

У статті комплексно проаналізовано державотворчу діяльність Української Національної Ради і Державного Секретаріату Західно-Української Народної Республіки в умовах українсько-польської війни 1918–1919 рр. Особливу увагу звернуто на реформування органів влади та управління, проведення військової, виборчої, земельної, освітньої та інших реформ. Діяльність уряду і парламенту ЗУНР засвідчила, що провідники українських партій, недавні послы Галицького сейму непогано засвоїли досвід європейських демократичних традицій й прагнули збудувати республіку, яка б стала прикладом українського державного правопорядку, толерантного вирішення міжнаціональних суперечностей. Однак, національному державотворенню завадила воєнна агресія на західні землі України у 1918–1920 рр. Польщі, Румунії, Угорщини та Росії. Відзначено цінність історичного досвіду ЗУНР, зокрема, щодо розвитку парламентаризму і системи функціонування органів місцевої влади за участю потенційних політичних опонентів у творенні державних інституцій сучасної України.

Ключові слова: Західно-Українська Народна Республіка, державне будівництво, міжнаціональні відносини, Антанта, Польща.

Крах імперій Романових і Габсбургів наприкінці Першої світової війни активізував національно-державні сили поневолених народів Центрально-Східної Європи, зокрема, українців, поляків, білорусів, чехів, румунів та ін. Натомість імперські білогвардійські та більшовицькі сили Росії прагнули зберегти геополітичне поле довоєнної поліетнічної монархії. З цією метою наприкінці 1917 р. було розв'язано українсько-більшовицьку війну, а також підтримано проросійські сили регіональних маріонеткових утворень – Донецько-Криворізької Республіки, Республіки Таврида, Галицької соціалістичної радянської республіки¹. Проголошення останньої влітку 1920 р. Кремль інспірував в ході провального червонокозачого походу на Львів –Замость –Варшаву задля нейтралізації пам'яті про Західно-Українську Народну Республіку (ЗУНР), ідей соборності українських земель. Існування ЗУНР не підтримали країни Антанти, з волі яких військо відродженої Польщі в листопаді 1918 р.–липні 1919 р. окупувало територію Східної Галичини, а згодом і Західної Волині; Румунія інкорпорувала Північну Буковину, а Угорщина і Чехословаччина – Закарпаття.

¹ Галина Турченко і Федір Турченко, *Проект “Новоросія” 1764–2014 рр. Ювілей на крові* (Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2014), 116.

Проголошення державної незалежності Української Народної Республіки і поразка країн Троїстого союзу в Першій світовій війні активізували український національно-визвольний рух у західноукраїнських землях. 25 березня 1918 р. у залі Музичного інституту ім. Лисенка у Львові відбувся з'їзд 500 українських представників усіх галицьких партій, послів Галицького і Буковинського крайових сеймів, які привітали проголошення незалежної УНР та ухвалили резолюцію з вимогами: “З українських земель Галичини та Буковини утворити окремий державний організм; надати національним меншинам на цій території повне забезпечення їхньої національної автономії та політичної рівноправності; припинити насильницьку колонізацію Холмщини; злука всіх національних сил”. Вимоги об'єднати всі українські землі Австро-Угорської імперії в єдиний коронний край з окремим сеймом та адміністрацією, якомога швидше ратифікувати умови Берестейського мирного договору у лютому–вересні 1918 р. підтримали на масових мітингах і вічах *українці* Львова, Тернополя, Бережан, Заліщик, Самбора, Городка, Жовкви, Хирова, Сколе, Стрия, Сянока, Любачева, Яворова, Рави-Руської, Дрогобича, Станиславова та інших галицьких міст і сіл². Почастішали й візити українських і польських політиків до цісаря Карла I з вимогою поліпшення етнополітичного і соціально-економічного становища населення³. Польське коло, будучи парламентською репрезентацією поляків у Відні, прагнуло приєднання до відродженої Польщі землі не лише Галичини, але й Волині.

Унаслідок наростання національно-визвольного руху народів Австро-Угорщини 16 жовтня 1918 р. цісар оголосив про реорганізацію монархії на федеративних засадах, в якій кожен народ “творить свій власний державний організм”⁴. З огляду на це, 18–19 жовтня 1918 р. у Львові (зала Народного дому) представницьке зібрання українських послів до австрійського парламенту, Галицького і Буковинського сеймів, єпископату Греко-католицької церкви, делегатів українських партій (так звана Конституанта) обрало тимчасовий парламент – Українську Національну Раду (далі – УНРада) на чолі з адвокатом Євгеном Петрушевичем, який був одним із лідерів провідної політичної сили краю – Української націонал-демократичної партії⁵. До неї, згідно зі Статутом, увійшли українські депутати обох палат австрійської Державної ради (парламенту і палати панів), крайових сеймів Галичини і Буковини та по три представники

² *Українське слово*, 8, 10, 12–21, 23 березня 1918; *Діло*, 5, 7–9, 13 березня 1918.

³ *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5-ти томах* (Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001), т. 1, 128–129; Микола Литвин і Кім Науменко, *Історія ЗУНР* (Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995), 25; *Українське слово*, 29 вересня 1918; *Діло*, 3, 6, 8, 10 жовтня 1918.

⁴ *Діло*, 19 жовтня 1918.

⁵ Кость Левицький, *Великий зрив* (Львів: Б.м.в., 1931), 113–116; Микола Литвин, “Президент “Швейцарії Сходу”,” *День*, 7 листопада 2008; *Українське слово*, 22 жовтня 1918; *Народна рада*, 25 жовтня 1918.

УНРади у перші дні виконувала Президія Української парламентської репрезентації на чолі з Є. Петрушевичем. 19 жовтня УНРада ухвалила рішення про створення трьох делегацій: Віденської (голова Є. Петрушевич); делегації для полагодження справ Галичини у Львові (Кость Левицький), Буковинської делегації – у Чернівцях (Омельян Попович)⁶. Загалом в УНРаді працювали авторитетні фахівці, громадські діячі – митрополит Греко-католицької церкви Андрей Шептицький, адвокати Роман Перфецький і Володимир Загайкевич, публіцист Льонгін Цегельський, педагоги Антін Крушельницький і Федір Загора, письменники Осип Назарук і Василь Стефаник, вчені Іван Горбачевський, Станіслав Дністрянський і Степан Томашівський, журналіст Василь Панейко, фольклорист Олександр Колесса, кооператор і фінансист Степан Баран та ін. Загалом через цей орган за півроку пройшло дві сотні осіб⁷. Водночас Українська Національна Рада проголосила на етнічних землях Австро-Угорської монархії Українську державу (декларована територія – бл. 75 тис. км², фактично – бл. 40 тис. км²; населення 6,5 млн, фактично – 4 млн осіб), закликавши до її творення національні меншини краю⁸. Рада заявила про свій тимчасовий статус, вбачаючи своїм завданням організацію демократичних виборів до парламенту.

Український політикум взяв курс на легальне й мирне перейняття державної влади. Втім, владу довелося здобути Першолистопадовим мирним повстанням, у ході якого українці взяли під контроль стратегічні об'єкти Львова (сейм, намісництво, ратушу, пошту, банки, телеграф, радіотелеграф) та більшості міст краю. Щоправда, значний опір поляків українці зустріли у Новому Сончі, Сяноку, Ліску, Балигороді, Перемишлі, Бориславі, Рудках, Яворові, Ходорові⁹. Пополудню 1 листопада австрійський намісник Галичини Кароль фон Гуйн передав владу своєму заступнику українцю Володимиру Децикевичу, а той, уже на підставі цісарського маніфесту від 16 жовтня 1918 р., Українській Національній Раді¹⁰.

3 листопада склав повноваження австрійський військовий комендант міста Рудольф Пфедфер і передав військову владу українському коменданту міста Миколі Мариновичу¹¹. Нову західноукраїнську владу щиро привітала громадськість Києва, Одеси та інших міст Наддніпрянщини¹².

⁶ Олег Павлишин, “Українська Національна Рада ЗУНР-ЗОУНР: реконструкція особового складу (жовтень 1918 р. – серпень 1919),” *Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні* 2 (1999): 234–252.

⁷ Олег Павлишин, *Львівщина в добу Західно-Української Народної Республіки (1918–1919)* (Львів: Літопис, 2008), 71–77.

⁸ *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали*, т. 1, 224; Литвин і Науменко, *Історія ЗУНР*, 75–90; *Діло*, 20 жовтня 1918.

⁹ *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали*, т. 1, 317, 320, 328, 349, 361, 410, 506, 544.

¹⁰ *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали*, т. 1, 246–247, 273; *Історія Львова: у трьох томах* (Львів: Центр Європи, 2007), т. 3, 14.

¹¹ *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали*, т. 1, 260–261, 296, 350.

¹² *Українське слово*, 22, 23 жовтня, 13 листопада 1918.

У програмному маніфесті УНРади від 5 листопада 1918 р. декларовано громадянські свободи – загальне виборче право, рівність усіх громадян незалежно від віри, мови, стану чи статі перед законом, 8-годинний робочий день, соціальний захист людей похилого віку та інвалідів, охорону праці та громадський спокій, проведення аграрної реформи. За ухвалою львівської делегації УНРади представники українських партій 9 листопада 1918 р. сформували коаліційний уряд – Раду державних секретарів (Державний секретаріат) Західно-Української Держави, який засідав у колишньому Галицькому намісництві. Його головою і міністром фінансів став Кость Левицький. Президентом УНРади, яка засідала в будинку Ставропігії, переобрано Євгена Петрушевича. 10 листопада УНРада доручила уряду “поробити потрібні заходи для з’єднання всіх українських земель одну державу”¹³. Того ж недільного дня Рада держсекретарів вирішила надіслати своїх дипломатичних представників не лише до Києва, але й Берна, Берліна, Відня, Будапешта, Загреба і Праги, які мали презентувати нову українську державу на міжнародній арені й нейтралізувати експансіоністські плани відродженої Польщі¹⁴.

13 листопада 1918 р. УНРада затвердила Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії, уконституювала нову назву держави – Західно-Українська Народна Республіка, затвердила її герб – золотого лева на синьому полі. Прийнято Закони УНРади “Про тимчасову адміністрацію областей ЗУНР” від 16 листопада і “Про тимчасову організацію судів і влади судейської” від 21 листопада, які залишили правочинність нормативних актів Австро-Угорщини (цивільного кодексу 1811 р., цивільно-процесуального кодексу 1895 р., кримінального кодексу 1852 р., кримінально-процесуального кодексу 1873 р.) в тому обсязі, які відповідали державності ЗУНР.

Нова система судових органів складалася з повітових (130) і окружних судів (13), вищого суду (Найвищий державний суд планували створити окремим законом). Суддів призначав уряд ЗУНР за призначенням Державного секретаріату судівництва (складався з особово-управлінського і законодавчого відділів). Повітовому комісару підпорядковувалися повітові військові команди, громадські комісари у містах і селах. Щоправда, поза їх компетенцією залишилися суди, телеграф, пошта, залізниця, земельні володіння. Створено й нову жандармерію – цивільну, військову і транспортну¹⁵. За європейським зразком сформовано регулярну Галицьку Армію, до якої вступали не лише місцеві українці, але й німці, євреї, а також наддніпрянці й дуже рідко – поляки.

¹³ *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали*, т. 1, 253, 266–268.

¹⁴ Там само, 428.

¹⁵ Володимир Ортинський, *Силові структури Західно-Української Народної Республіки* (Львів: Львівський юридичний інститут МВС України, 2004), 154–242.

Законодавчо упорядковано і державну службу, на якій могли залишитися й лояльні до влади поляки. Державні урядовці поділялися на керівних (концертних) урядників і на виконавців (канцеляристів). Першими могли стати лише дипломовані правники до 40 років, які бездоганно володіли українською мовою і склали три державні іспити. Від канцелярських урядників вимагалось знання української, польської та німецької мов, досконале володіння діловодством. Існували й контрактні урядники – адвокати, судді й нотаріуси, які складали не політичний, а фаховий іспит. На службу не приймали боржників, злочинців чи ув'язнених. Хабарництво каралося великим грошовим штрафом, або ж арештом до шести місяців. Як свідчать документи, немало поляків залишилися в органах місцевої влади у Станиславові, Коломиї, Стрию, Підгайцях, Золочеві, Турці, Бориславі, Добромилі, Заліщиках, Яворові, селах Підзамочок і Дуліби Бучацького повіту. Для координації їх дій уряд планував створити спеціальний секретаріат для польської національної меншини¹⁶. Українська влада толерувала діяльність місцевих Єврейських національних рад, місцевої єврейської і польської міліції¹⁷. Дозволено “безцензурний” випуск польських газет, зокрема “Głos prawdy” (Станиславів), “Gazeta Kołomyjska” (Коломия) та ін.¹⁸ Щоправда, українській і польській владі не вдалося уникнути взаємних інтернувань чиновників, громадсько-політичних діячів, їхніх родин¹⁹. У період війни зазнали руйнувань пам'ятники А. Міцкевичу в Станиславові, Золочеві, Тернополі, Яну Собеському – у Львові, а також пам'ятники і бюсти Т. Шевченку у багатьох населених пунктах краю. Були випадки обстрілу як костелів, так і церков.

Новій українській владі протистояла добре структурована польська опозиція. Її основу склали Польський комітет народовий (створений 1 листопада 1918 р. у Львові) і Польська ліквідаційна комісія (прибула 2 листопада з Кракова до Львова), які мали при перейнятті влади координувати дії з новопризначеним Генеральним комісаром всієї Галичини Вітольдом Чарторийським, командувачами польських військ у Кракові і Львові графом Лямезаном де Саленом і генералом Станіславом Пухальським. Велика увага зверталася також на мобілізацію до польського війська членів польських парамілітарних структур краю – Польської військової організації, Польських кадр військових, товариств “Сокіл”, “Гвезда”, “Скала”, “Вольность” та інших²⁰.

Не бажали втрачати влади й польські чиновники, які намагалися використати всі засоби тиску на українських політиків, державних діячів. Польські

¹⁶ *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали*, т. 1, 273, 307, 309, 315, 362, 374, 380, 432, 439.

¹⁷ Там само, 234, 261, 326, 382, 445, 508.

¹⁸ Там само, 257, 259, 290.

¹⁹ Там само, 319, 465, 474, 477, 480, 481–483, 517, 532.

²⁰ Jan Gella, *Ruski miesiąc 1.XI–22.XII.1918* (Lwów: Komitet Obywateli Miasta Lwowa, 1919), 5; *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали*, т. 1, 219, 247, 254; *Українське слово*, 27, 30 жовтня, 1 листопада 1918.

представники Крайового відділу (виконавчого органу Галицького сейму) на чолі з маршалком С. Незабитовським уже ввечері 1 листопада 1918 р. прибули до Ставропігії, де на засіданні УНРади запропонували українцям “порозуміння” і недопущення “обопільно до проливу крові в місті”²¹.

На переговорах за участю заступника голови львівської делегації УНРади І. Кивелюка обговорено проблему “апровізації” міста, функціонування телефону, роботу чиновників у ратуші. Водночас українці відкинули пропозицію поляків щодо заміни на ратуші синьо-жовтого прапора на міську синьо-червону хоругву²². Вирішено також створити спільну комісію (по шість членів), яка мала зібратися у Крайовому відділі²³. На її засіданні польські делегати заявили, що не визнають “українську державну владу” і запропонували, “щоби для управи краю установити аж до мирового конгресу спільну польсько-українську владу”²⁴. Отже, для координації зусиль супротивників у гуманітарній сфері (зв’язок, міський транспорт, електропостачання, медична допомога) за участю української влади створено українсько-польську комісію не лише у Львові (2 листопада), але й – Перемишлі (1 листопада, по чотири українці і поляки)²⁵. Утім, діяли вони недовго і не завжди узгоджено.

На жаль, польським командирам не вдалося зупинити “ревізії” в “українських домах” Львова²⁶. Закрито Святоюрський собор, де поляки розмістили спеціальні бійниці, ув’язнено та інтерновано окремих священиків²⁷. У Львові пограбовано українські кооперативи і фінансові установи, а в Перемишлі – помешкання єпископа Йосафата Коциловського, адвоката Володимира Загайкевича. За участю польських військовиків відбувся єврейський погром у Перемишлі (11–12 листопада) і Львові (22 листопада)²⁸.

Більшість поляків Львова та регіону негативно відреагувало на встановлення української влади. Польські офіцери австрійської армії створили збройні підрозділи, які розпочали у Львові вуличні бої проти українських сил. 6 листопада Начальна команда польських військ у Львові видала наказ про мобілізацію “під оружжя” чоловіків 17–35 років²⁹. При цьому зафіксовано спроби “насильного побору” до війська українців і євреїв. Перші три тижні українсько-польської війни 1918–1919 рр. йшли зі змінним успіхом. Зокрема, у час українських наступів польським військовикам та іноземним місіям вдалося нав’язати новій владі перемир’я (3–5, 18–21 листопада), позиційні бої, що дало можливість полякам мобілізувати сили, дочекатись приїзду частин із центральної Польщі. Лише після

²¹ *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали*, т. 1, 256.

²² Там само, 258.

²³ Там само, 257.

²⁴ Там само, 259.

²⁵ Там само, 239, 308, 468–469.

²⁶ Там само, 264.

²⁷ Там само, 268.

²⁸ Там само, 284, 474–475, 479.

²⁹ Там само, 263, 273.

того, як із Перемишля, де 11 листопада ліквідовано українську владу, 20 листопада до Львова залізницею прибула польська група “Одсеч” М. Токаржевського (1,5 тис. осіб), противникові вдалося перехопити ініціативу й змусити 22 листопада 1918 р. українські війська відступити з міста. УНРада і уряд ЗУНР виїхали до Тернополя, який став новою столицею держави.

Українські сили, що вийшли зі Львова, розпочали облогу міста, встановивши 300-кілометрову лінію фронту³⁰. Через декілька днів, 28 листопада 1918 р., Юзеф Пілсудський у листі до генерала Т. Розвадовського повчав своїх військовиків та чиновників: “Військова окупація дозволяє тимчасово не розв’язувати політичних справ, які в даний момент ще не назріли для остаточного полагодження. Вона не закриває ніяких шляхів і можливостей розв’язання польсько-українського питання відповідно до наших інтересів”³¹.

Щоправда, серед поляків були й такі, які, якщо не симпатизували, то принаймні толерували діяльність нової української влади. Зокрема львівський кореспондент “Діла” 7 листопада 1918 р. несподівано зауважив: “Львівські поляки прийняли dokonаний факт нашої державности в перших двох днях доволі спокійно з резигнацією, зрозумівши, що в цім пливе велика філя українського народу з цілого краю, якої не годен стримати львівський спольщений острів. Певно, що многих виховуваних віддавна у великопольських мріях панування над усією Україною, Литвою, Білоруссю і др. заболіла та подія, одначе польський загал відчував, що рахуватися з українським народом і шукати інших способів, щоб серед нього мирно їм проживати”³². Аналогічний запис 9 листопада зробив заступник повітового комісара із Бережан Михайло Західний: “Старші поляки заявляють свою лояльність, молоді спершу зорганізували свою боївку, але з огляду на поважну військову силу в повіті понехали оружно́ї оборони”³³. Український комісар Кам’яно-Струмилівського повіту Л. Петрушевич 10 листопада занотував: “Населення народности польської по селах заховується спокійно, за те інтелігенція польська в Каменці про око заховується спокійно лиш зі страху перед нашими Січовими Стрільцями і машиновими крісами, тому мусить бути під строгим дозором”³⁴. Представник УНРади М. Стрільчик 15 листопада 1918 р. зауважив, що у Станиславівському повіті “поляки заховуються спокійно, лише молодіж та шумовиння заховуються провокуюче”³⁵. Подібний запис зробив у тому ж місяці представник УНРади у Рудківському повіті В. Добровольський: “Поляки заховуються спокійно”³⁶.

³⁰ Микола Литвин, *Українсько-польська війна 1918–1919 рр.* (Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 1998), 91–100; *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали*, т. 1, 239.

³¹ *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали*, т. 1, 454.

³² “Ще з львівських переживань,” *Діло*, 7 листопада 1918.

³³ *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали*, т. 1, 373.

³⁴ Там само, 405.

³⁵ Там само, 441.

³⁶ Там само, 466.

На початку січня 1919 р., після місячного перебування в Тернополі, центральні органи держави перебралися до Станиславова. У трьох сесіях Української Національної Ради (2–4 січня, 4–15 лютого, 25 березня, 3–15 квітня 1918 р.) взяло участь понад 130 делегатів, які створили десять комісій: земельну, військову, законодавчу, технічної відбудови, фінансову, шкільну, закордонних справ, суспільної опіки, комунікаційну, адміністративну. Тоді ж сформовано новий уряд на чолі з адвокатом Сидором Голубовичем.

4 січня 1919 р. закон “Про виділ Української національної ради” закріпив за Радою функції, що “звичайно входять в обсяг повноважень президента держави”. Поточну роботу Виділу перекладено на президію УНРади: президента Є. Петрушевича, чотирьох його заступників, двох секретарів і заступника секретаря³⁷.

За умов кількарічної воєнної розрухи, матеріальних втрат Галичини (близько 6 млрд корон) УНРада і уряд особливу увагу фокусували на організації понівеченого війною господарства та виведенню його з глибокої кризи. Відтак монополізовано продаж зерна, хлібопекарських виробів, картоплі, великої і малої рогатої худоби, свиней, шкіри, цукру, сірників, цигарок, спирту, вина, горілки і пива, поташу, пороху. Харчевий уряд намагався подолати голод. У квітні 1919 р. регламентовано розподіл м’яса, заборонено випікання хліба без установленого мінімуму (25%) сурогату, обмежено його продаж у промислових їдальнях.

4 квітня 1919 р. УНРада запровадила в обіг спільну з Наддніпрянщиною валюту – гривню (дорівнювала австрійській короні) і карбованець (дорівнював двом коронам). Однак, нова валюта не змогла стримати інфляції в умовах війни, міжнародної ізоляції ЗУНР, напливу знеціненої корони з Чехії, Угорщини, Югославії. Відчувався брак дрібних національних грошей, тому повітова влада Бродів, Золочева, Тернополя, Збаража і Сокаля почала друкувати, нерідко на твердому обгортковому папері, міські бони (1, 2, 5, 10 гривень). Польське населення, як правило, не довіряло українській валюті. Відомо й те, що після приходу польських військ у Збаражі українські бони були знищені на підвір’ї магістрату³⁸. Українська влада так і не зуміла взяти під контроль нафтовидобуток (більшість розробок належала іноземному капіталові), хоч і заборонила вивіз нафти-сирівця.

Після тривалих дискусій (трьох читань) 14 квітня 1919 р. УНРада нарешті ухвалила Земельний закон, який визначив основи аграрної реформи, зокрема ліквідацію великого землеволодіння (не лише поміщицького, але й монастирського). Після закінчення війни передбачалося поділити рілля між безземельними і малоземельними, демобілізованими вояками Галицької Армії (від 30 до 100 моргів). Ліси мали перейти під управління міністерства земельних

³⁷ *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5-ти томах* (Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001), т. 2, 151–152.

³⁸ *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Ілюстрована історія* (Львів, Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2008), 192–212.

справ. Господарів, у яких окультурені ґрунти стояли облогом, влада могла покарати шестимісячним арештом або штрафом 100–5000 корон. Новий аграрний закон розкритикували ліві сили і консерватори. Зокрема, галицький консерватор Василь Кучабський вважав, що цей закон відвертав від ЗУНР галицьких поляків-землевласників і примітизував рівень життя³⁹.

Національним меншинам УНРада гарантувала свободу усного і писемного спілкування з державними і громадськими структурами рідною мовою. Закон про вибори до сейму Західної області УНР від 15 квітня 1919 р. (ухвалений після третього читання) передбачав загальні, таємні і прямі вибори за національними куріями осіб, не молодших, ніж 20 років, зокрема, вибори 160 депутатів від українського (3,99 млн), 33 – від польського (0,8 млн), 27 – від єврейського (0,69 млн) і 6 – від німецького (0,16 млн) населення краю, разом 226 обранців⁴⁰. Право висувати кандидатів у депутати надавали партіям і групам виборців (не пізніше 10 днів до виборів) за спеціальними виборчими списками (від 200 осіб). Право вибору і виборності були позбавлені психічнохворі, зареєстровані кримінальні злочинці та повії. Жодних обмежень за соціальним походженням, релігійною та національною приналежністю не передбачалося. Члени виборчих комісій складали письмові присяги. Однак, заплановані на листопад сеймові вибори не відбулися через потужний наступ у травні 1919 р. 80-тисячного польського війська.

1 лютого 1919 р. УНРада ухвалила Закон про запровадження української мови як державної в усіх установах. Згідно з законом від 8 квітня 1919 р. громадянство ЗУНР надавали особам із постійним місцем проживання (хоча б п'ять років); службу в державних установах і організаціях дозволяли лише після громадянської присяги. Особи – “чужинці” мали право від 26 травня 1919 р. покинути республіку. Зрозуміло, що в умовах війни та виживання втілювати в життя ці демократичні права було важко, тим більше, що цього бажали не всі політичні сили, які прямо чи опосередковано брали участь у роботі Національної Ради і місцевих органів влади. Насамперед, ліворадикальний блок – напівлегальні члени Компартії Східної Галичини і легальні українські соціал-демократи.

Започатковано реформу системи освіти. Закон УНРади про шкільництво від 13 лютого 1919 р. оголосив публічні школи державними, а вчителів – державними службовцями; за рішенням освітніх органів було дозволено засновувати приватні школи. Українська мова стала основною в усіх державних школах; за національними меншинами – поляками та євреями визнано “право на школу в рідній мові”. У школах з українською мовою навчання на прохання батьків

³⁹ Микола Литвин, “Західноукраїнське село в період визвольних змагань,” *Історія українського селянства* (Київ: Наукова думка, 2006), т. 1, 597–621; Олег Павлишин, “Підготовка аграрної реформи в ЗУНР,” *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* 6: Західно-Українська Народна Республіка: історія і традиції (2000): 170–183.

⁴⁰ *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали*, т. 2, 359–360, 407–414.

дозволялося факультативно вивчати польську та німецьку мови (дві години в тиждень). Спеціальним законом націоналізовано українські приватні гімназії в Долині, Городенці, Копичинцях, Рогатині, Чорткові та Яворові, а також учительські жіночі семінарії у Львові, Станиславові, Самборі, Сокалі, Бережанах, Коломиї й Тернополі⁴¹. Незважаючи на інфляцію, влада виплачувала грошові компенсації, зокрема, дорожні вчителям, а також удовам і сиротам греко-католицьких священиків. Зарплата нараховувалася й священикам римо-католицького костелу.

УНРада на сесії 3 січня 1919 р. урочисто проголосила намір об'єднати ЗУНР і УНР “в одну одноцілу суверенну Народну республіку”, обрала делегацію (65 осіб) на чолі з віце-президентом УНРади Левом Бачинським, яка мала ратифікувати цю ухвалу. Актом злуки 22 січня 1919 р. у Києві ці плани було реалізовано. 23 січня Трудовий конгрес затвердив Універсал Директорії, й на цій підставі делегати УНРади ввійшли до складу парламенту УНР⁴². До складу Директорії УНР обрано Є. Петрушевича, ЗУНР стала Західною областю Української Народної Республіки (ЗО УНР). Ратифікувати акти єднання мали Українські національні збори, які планували скликати згодом⁴³. Злуку УНР і ЗУНР привітали народні віча у Стрию, Калуші, Войниліві, Товмачі, Долині, Дрогобичі, Золочеві, Заліщиках, Самборі⁴⁴.

14–15 травня 1919 р. польська армія Юзефа Галлера почали велику наступальну операцію, унаслідок якої корпуси Галицької Армії відступили від околиць Львова на південь Тернопільщини, до Дністра.

У середині червня 1919 р. Галицька армія здійснила контрнаступ – Чортківську офензиву, під час якої було звільнено міста Чортків, Бучач, Тернопіль, Бережани, Золочів. Для оптимізації механізмів ухвалення рішень в екстремальних умовах війни Президія Виділу УНРади і уряд 9 червня 1919 р. передали надзвичайні повноваження Є. Петрушевичу, якого («до відкликання») оголошено диктатором ЗУНР⁴⁵. У січні 1920 р. у Відні сформовано Колегію уповноважених диктатора ЗУНР, яка поєднувала виконавчі й частково законодавчі функції керівництва республіки в складних умовах політичної еміграції. Окремі міжнародні протестаційні документи підписувалися від імені “послів Української Національної Ради” у Відні й Львові, або ж від Президента Української Національної Ради Східної Галичини (ЗУНР, Галицької Республіки)⁴⁶.

⁴¹ Лілія Шологон, “Освітні процеси в Західно-Українській Народній Республіці (1918–1919 рр.),” *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* 18 (2009): 240–248.

⁴² *Вістник Української Народної Республіки*, 7 лютого 1919.

⁴³ Ісаак Мазепа, *Україна в огні й бурі революції* (Мюнхен: Видавництво “Прометей”, 1950), т. 1, 87.

⁴⁴ *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5-ти томах* (Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2005), т. 3, кн. 2, 6–50.

⁴⁵ *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали*, т. 2, 397.

⁴⁶ *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5-ти томах* (Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2011), т. 5, кн. 2, 508, 524, 531, 556, 686, 694, 697, 701, 714.

З огляду на виникнення нової воєнно-політичної ситуації в Центрально-Східній Європі, насамперед через загрозу експансії більшовицької Росії та розростання комуністичних режимів, західні держави схилилися до розв'язання українсько-польської суперечки за Галичину на користь Польщі. 25 червня 1919 р. Найвища рада Антанти санкціонувала право Варшави на тимчасову військову окупацію Східної Галичини “аж по ріку Збруч”⁴⁷. 2 липня це рішення опротестувала паризька делегація УНР: “Рішення Найвищої Ради не означає побіди Справедливості і Права. Український нарід Східної Галичини, який творить дуже поважну більшість на сій споконвічній українській землі, міг, безперечно, не тільки на основі Права і Справедливості, але також на основі принципів держав Антанти, проголосити після розпаду Австро-Угорщини свою незалежність і з'єднання з Українською Республікою, утвореною цілим українським народом. Польська Республіка, підносячи свої нічим неоправдані претензії до Східної Галичини і йдучи війною на Українську Республіку для зреалізування тих претензій, нарушила право українського народу”. Далі стверджено, що вказане рішення “в справі Східної Галичини нарушує територіальну суверенність Української Республіки, віддаючи часть її території під польську окупацію. Се рішення нарушує право самовизначення українського народу і санкціонує довершений факт польської окупації”⁴⁸. Підготовлений 8 грудня 1919 р. Найвищою радою Антанти проект статусу Східної Галичини, котрий передбачав лише 25-річний мандат на адміністрування Польщі у краю, рівність польської і української мов, відмову від польської колонізації⁴⁹ тощо опротестувала польська делегація і він не набув чинності (поляки вимагали права довічного володіння Галичиною).

Намагаючись перешкодити інкорпорації українських земель до складу Другої Речіпосполитої, провідники ЗУНР домагалися від держав Антанти розв'язання східногалицької проблеми на засадах права націй на державне самовизначення. Натомість за підтримки керівництва більшовицьких республік Росії та України влітку 1920 р. створено Галревком і проголошено маріонеткову Галицьку соціалістичну радянську республіку, яку не визнала міжнародна спільнота, а її двохмісячну політику радянізації розкритикував й еміграційний уряд ЗУНР⁵⁰.

Не менш підступною була політика Кремля і щодо Варшави, польського населення більшовицьких республік Росії та України, яким Москва нав'язувала перспективу радянізації/більшовизації відродженої Польщі. З цією метою 19 липня 1920 р. у Москві створено Польське бюро ЦК РКП(б). У ході наступу червоноармійських військ Західного фронту більшість членів Польбюро прибуло до Білостоку, де воно було реформовано в Тимчасовий ревком Польщі

⁴⁷ Михайло Лозинський, *Галичина в рр. 1918–1920* (Нью-Йорк: Червона Калина, 1970), 138–146.

⁴⁸ Там само, 143–145.

⁴⁹ Там само, 153–167.

⁵⁰ Микола Литвин, “ЗУНР і Галицька СРР у геостратегії більшовицької Росії,” *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* 18 (2009): 101–118.

(Польревком). Голова Галревкому В Затонський намагався встановити з Польревкомом телеграфний контакт, навіть відкрити представництво Польревкому у Тернополі, однак, цьому завадили серпневі події на фронті й саморозпуск цих ревкомів⁵¹.

23 лютого 1921 р. паризька сесія Ради Ліги Націй підтвердила тимчасовий характер польської військової окупації Східної Галичини. У відповідь 30 квітня 1921 р. Є. Петрушевич запропонував Лізі Націй проект “Основи державного устрою Галицької республіки”, яким передбачалося відродження у краї незалежної соціально-правової держави, в якій вибори до парламенту (Державної Ради) пропонувалося здійснити за трьома національними куріями, очолити республіку мав президент⁵². Утім, цей проект Ліга Націй не підтримала. Не вдалося також в еміграції консолідувати національно-державні плани проводів ЗУНР і УНР. А вже 14 березня 1923 р. Рада представників держав Антанти визнала Східну Галичину частиною Польської держави. Натомість польський уряд обіцяв забезпечити національним меншинам можливості національно-культурного розвитку і надати Східній Галичині автономію, але не виконав цієї обіцянки. Оголосивши протестаційну заяву, 15 березня 1923 р. екзильний уряд ЗУНР у Відні самоліквідувався, Є. Петрушевич виїхав до Берліна, де зблизився із середовищем гетьмана П. Скоропадського⁵³.

Діяльність уряду і УНРади ЗУНР засвідчила, що українські галицькі політики непогано засвоїли досвід європейських демократичних традицій й прагнули збудувати республіку, яка б стала прикладом державного правопорядку⁵⁴ і толерантного вирішення за давнених міжнаціональних суперечностей, однак, цьому завадила воєнна агресія Польщі, Румунії, Угорщини та Росії на західні землі України у 1918–1920 рр. Досвід ЗУНР щодо творення революційного парламенту і коаліційного уряду, системи функціонування органів місцевої влади за участю потенційних опонентів, виваженого земельного реформування може стати в нагоді й сучасним політикам і управлінцям.

⁵¹ Michał Klimecki, “Polskie biuro KC RKP(b) i Tymczasowy komitet rewolucyjny Polski. Sowietyzacja centralnych ziem Polski latem 1920 r.,” *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* 29 (2017): 117–131; Іван Костюшко, *Польське бюро ЦК РКП(б) 1920–1921 гг.* (Москва: Інститут славянознавства РАН, 2005), 29–32.

⁵² *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали*, т. 5, кн. 2, 647–662.

⁵³ Олег Павлишин, *Євген Петрушевич (1863–1940). Ілюстрований біографічний нарис* (Львів: Манускрипт, 2013), 30–39.

⁵⁴ Іван Лисяк-Рудницький, *Історичні есе: у 2-х т.* (Київ: Основи, 1994), т. 2, 55–56.

**WESTERN UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC:
STATE-POLITICAL AND SOCIO-ECONOMIC REFORMATION
IN CONDITIONS OF LIBERATION WAR**

Mykola LYTVYN

The Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy
of Sciences of Ukraine,
the Center for the Study of Ukrainian-Polish Relations,
4, Kozelnytska str., 79026, Lviv, Ukraine

The article analyzes the state-building activity of the Ukrainian National Rada and State Secretariat of the Western Ukrainian People's Republic under the conditions of the Ukrainian-Polish war of 1918–1919. Particular attention is paid to reforming the authorities and the administration, conducting military, land, educational and other reforms.

The Ukrainian government was tolerant to the activities of national communities – the Jewish National Councils, local Jewish and Polish police. The uncensored publication of Polish newspapers was allowed, in particular “Głos prawdy” (Stanyslaviv), “Gazeta Kołomyjska” (Kolomyia) and others. However, the Ukrainian and Polish authorities failed to avoid mutual internment of officials, public and political figures, their families, the destruction of monuments to the figures of Ukrainian and Polish culture.

The activities of the government and the UN Rada of the WUPR showed that the leaders of the Ukrainian parties, the recent ambassadors of the Galician Sejm, have gained a good grasp of the experience of European democratic traditions and strived to build a republic that would serve as an example of Ukrainian state order, tolerant solution of long-standing interethnic contradictions. However, military aggression of Poland, Romania, Hungary and Russia on the western lands of Ukraine in 1918–1920 destroyed the national state building process.

ZUNR leaders sought from the Entente to solve the East-Galician problem on the basis of the right of nations to self-determination in order to prevent the incorporation of Ukrainian lands into the Second Polish-Lithuanian Commonwealth. Instead, with the support of the leadership of the Bolshevik republics of Russia and Ukraine in the summer of 1920, Galician Revolutionary Committee was created in Ternopil and the puppet Galician Socialist Soviet Republic was proclaimed. This state was not recognized by the international community and its two-month policy of Sovietization was also criticized by the emigre government of ZUNR.

On February 23, 1921, the Paris Session of the Council of the League of Nations confirmed the temporary nature of the Polish military occupation of Eastern Galicia. In response, on April 30, 1921, Ye. Petrushevich proposed to the League of Nations the project “Fundamentals of the state system of the Galician Republic”, which provided for the revival of an independent social and legal state, where the parliamentary elections were proposed to carry out by three national curies, and the president was the leader of the republic. The project wasn't accepted by the League of Nations. It was also not possible to consolidate the national-state plans of the WUPR and the UPR. On March 14, 1923, the Council of Representatives of the Entente States recognized Eastern Galicia as a part of Poland. After announcing the protest statement, on March 15, 1923, the exiled government of the WUPR was self-destructed in Vienna.

The experience of the Western Ukrainian People's Republic can also be useful for contemporary politicians and governments with regard to the formation of a revolutionary parliament and a coalition government, the creation of the system of local authorities functioning with the participation of potential opponents and a balanced land reform.

Key words: Western Ukrainian People's Republic, state building, cross-national relations, Entente, Poland.

REFERENCES

- Dilo*. 5 bereznia 1918. (in Ukrainian).
- Dilo*. 7 bereznia 1918. (in Ukrainian).
- Dilo*. 8 bereznia 1918. (in Ukrainian).
- Dilo*. 9 bereznia 1918. (in Ukrainian).
- Dilo*. 13 bereznia 1918. (in Ukrainian).
- Dilo*. 3 zhovtnia 1918. (in Ukrainian).
- Dilo*. 6 zhovtnia 1918. (in Ukrainian).
- Dilo*. 8 zhovtnia 1918. (in Ukrainian).
- Dilo*. 10 zhovtnia 1918. (in Ukrainian).
- Dilo*. 19 zhovtnia 1918. (in Ukrainian).
- Dilo*. 20 zhovtnia 1918. (in Ukrainian).
- Dilo*. 7 lystopada 1918. (in Ukrainian).
- Gella, Jan. *Ruski miesiąc 1.XI–22.XII. 1918*. Lwów: Komitet Obywateli Miasta Lwowa, 1919. (in Polish).
- Istoriia Lvova: u trokh tomakh*. Lviv: Tsentr Yevropy, 2007, t. 3. (in Ukrainian).
- Klimecki, Michał. “Polskie biuro KC RKP(b) i Tymczasowy komitet rewolucyjny Polski. Sowietyzacja centralnych ziem Polski latem 1920 r.” *Óéðàçíà: éóëüóóðíà ñíààüèíà, íàö³íàëëüíà ñà³üí³ñòü, äàðæàáí³ñòü* 29 (2017): 117–131. (in Polish).
- Kostyushko, Ivan. *Polskoye byuro TsK RKP(b) 1920–1921 gg*. Moskva: Institut slavyanovedeniya RAN. 2005. (in Russian).
- Levytskyi, Kost. *Velykyi zryv*. Lviv: B.m.v, 1931. (in Ukrainian).
- Lozynskyi, Mykhailo. *Halychyna v rr. 1918–1920*. Niu-York: Chervona Kalyna, 1970. (in Ukrainian).
- Lysiak-Rudnytskyi, Ivan. *Istorychni ese: u 2-kh t*. Kyiv: Osnovy, 1994, t. 2. (in Ukrainian).
- Lytvyn, Mykola i Kim Naumenko. *Istoriia ZUNR*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, 1995. (in Ukrainian).
- Lytvyn, Mykola. “Prezydent “Shveitsarii Skhodu”.” *Den*. 7 lystopada 2008. (in Ukrainian).
- Lytvyn, Mykola. “Zakhidnoukrainske selo v period vyzvolnykh zmahan.” *Istoriia ukrainskoho selianstva*. Kyiv: Naukova dumka, 2006, t. 1. 597–621. (in Ukrainian).
- Lytvyn, Mykola. “ZUNR i Halytska SRR u heostrategii bilshovytskoi Rosii.” *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist* 18 (2009): 101–118. (in Ukrainian).
- Lytvyn, Mykola. *Ukrainsko-polska viina 1918–1919 rr*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, 1998. (in Ukrainian).
- Mazepa, Isaak. *Ukraina v ohni y buri revoliutsii*. Miunkhen: Vydavnytstvo “Prometei”, 1950, t. 1. (in Ukrainian).
- Narodna rada*. 25 zhovtnia 1918. (in Ukrainian).
- Ortynskyi, Volodymyr. *Sylovi struktury Zakhidno-Ukrainskoi Narodnoi Respubliky*. Lviv: Lvivskyi yurydychnyi instytut MVS Ukrainy, 2004. (in Ukrainian).
- Pavlyshyn, Oleh. “Pidhotovka ahrarnoi reformy v ZOUNR.” *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist* 6: Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika: istoriia i tradytsii (2000): 170–183. (in Ukrainian).
- Pavlyshyn, Oleh. “Ukrainska Natsionalna Rada ZUNR-ZOUNR: rekonstruktsiia osobovoho skladu (zhovten 1918 r. – serpen 1919).” *Materialy zasidan Istorychnoi ta Arkheohrafichnoi komisii NTSh v Ukraini* 2 (1999): 234–252. (in Ukrainian).

- Pavlyshyn, Oleh. *Lvivshchyna v dobu Zakhidno-Ukrainskoi Narodnoi Respubliki (1918–1919)*. Lviv: Litopys, 2008. (in Ukrainian).
- Pavlyshyn, Oleh. *Yevhen Petrushevykh (1863–1940). Iliustrovanyi biohrafichnyi narys*. Lviv: Manuskrýpt, 2013. (in Ukrainian).
- Sholohon, Liliia. “Osvitni protsesy v Zakhidno-Ukrainskii Narodnii Respublitsi (1918–1919 rr.)” *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svdomist, derzhavnist* 18 (2009): 240–248. (in Ukrainian).
- Turchenko, Halyna i Fedir Turchenko. *Proekt “Novorosiiia” 1764–2014 rr. Yuvilei na kroví. Zaporizhzhia: Zaporizkyi natsionalnyi universytet, 2014*, 116. (in Ukrainian).
- Ukrainske slovo*. 8 bereznia 1918. (in Ukrainian).
- Ukrainske slovo*. 10 bereznia 1918. (in Ukrainian).
- Ukrainske slovo*. 12 bereznia 1918. (in Ukrainian).
- Ukrainske slovo*. 13 bereznia 1918. (in Ukrainian).
- Ukrainske slovo*. 14 bereznia 1918. (in Ukrainian).
- Ukrainske slovo*. 15 bereznia 1918. (in Ukrainian).
- Ukrainske slovo*. 16 bereznia 1918. (in Ukrainian).
- Ukrainske slovo*. 17 bereznia 1918. (in Ukrainian).
- Ukrainske slovo*. 18 bereznia 1918. (in Ukrainian).
- Ukrainske slovo*. 19 bereznia 1918. (in Ukrainian).
- Ukrainske slovo*. 20 bereznia 1918. (in Ukrainian).
- Ukrainske slovo*. 21 bereznia 1918. (in Ukrainian).
- Ukrainske slovo*. 23 bereznia 1918. (in Ukrainian).
- Ukrainske slovo*. 29 veresnia 1918. (in Ukrainian).
- Ukrainske slovo*. 22 zhovtnia 1918. (in Ukrainian).
- Ukrainske slovo*. 23 zhovtnia 1918. (in Ukrainian).
- Ukrainske slovo*. 27 zhovtnia 1918. (in Ukrainian).
- Ukrainske slovo*. 30 zhovtnia 1918. (in Ukrainian).
- Ukrainske slovo*. 1 lystopada 1918. (in Ukrainian).
- Ukrainske slovo*. 13 lystopada 1918. (in Ukrainian).
- Vistnyk Ukrainskoi Narodnoi Respubliki*. 7 liutoho 1919. (in Ukrainian).
- Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika 1918–1923. Dokumenty i materialy. U 5-ty tomakh*. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, 2001, t. 1. (in Ukrainian).
- Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika 1918–1923. Dokumenty i materialy. U 5-ty tomakh*. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, 2001, t. 2. (in Ukrainian).
- Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika 1918–1923. Dokumenty i materialy. U 5-ty tomakh*. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, 2005, t. 3, kn. 2. (in Ukrainian).
- Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika 1918–1923. Dokumenty i materialy. U 5-ty tomakh*. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, 2011, t. 5, kn. 2. (in Ukrainian).
- Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika 1918–1923. Iliustrovana istoriia*. Lviv, Ivano-Frankivsk: Manuskrýpt-Lviv, 2008. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редколегії: 15 вересня 2017 р.

Прийнята до друку: 19 грудня 2017 р.